Dr *Željko Fajfrić*
advokat u Šidu

Prošlo je 240 godina kako se rodio

SAVA TEKELIJA

PRVI SRPSKI DOKTOR PRAVNIH NAUKA

Porodica Popović-Tekelija je stara porodica i zbog mnogih njenih članova prilično razgranata.¹ Njihovi koreni su iz stare srpske banatske porodice Popović. Nakon smrti Imre Tekelije („kralj kuruca”), kada je izumrla porodica Tekeli, nemački car i ugarski kraj Josif I dodelili su porodici Popović mađarsko plemstvo i grb Tekelija. Oni su se u početku nazivali Popović-Tekelija, ali vremenom iščezlo je ime Popović, a ostalo je samo — Tekelija.

Kao najstariji Tekelija, od kojeg direktno potiče Sava Tekelija i za kojeg se smatra da je začetnik ove loze, smatra se Jovan Tekelija, obršter i oberkapetan Pomoriške vojne krajine (pradedu Save Tekelije).²

Jovan Tekelija je bio jedan od austrijskih oficira i učestvovao je u nekoliko ratova. Kako se navodi bio je „slavni predvoditelj” vojske princa Evgenija Savojskog u ratu 1697. godine. Budući da se istakao to mu je princ Evgenije dao čin „kapetana ili komandantna pukovnika”. Upravo će Jovan Tekelija dobiti plemićku titulu 1706. godine: „Plemićki list i grobovnica dani su u Beču 16. marta 1706. Jovanu Popoviću Tekeliji, ženi mu Eufrosini Jović, te deci im Zdravku (Valentinu), Jovanu, Mihajlu i Jeleni, bratu mu Stevanu ...” itd.³

¹ Jednu veoma lepu lozu porodice Tekelije pružio je A. Forišković u svojoj knjizi *Tekelije*, Novi Sad 1985, str. 348.

² O njemu je pisao D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga II, Novi Sad 1990, str. 170 i dalje.

³ V. A. Duišin — D. J. Popović: *Plemićke porodice, Vojvodina II*, Novi Sad, bez godine izdanja, str. 152.

Iz braka Jovana Tekelije i Eufrosine Jović (po narodnim pesmama Roksanda) potiče i deda Save Tekelije — Ranko Tekelija.

Ranko Tekelija ženio se dva puta, najpre sa Alkom Rašković, onda Anom Cvetković. Već tada Tekelije uživaju veoma velik ugled tako da je i svadba Ranka Tekelije sa Alkom Rašković (1711. g.) bila opevana čak i u jednoj pesmi.⁴ Već 1741. godine Ranko je udovac (ne zna se kada je Alka umrla) tako da se, kada je imao negde oko pedeset godina, on opet oženio, ovaj put Anom Cvetković. Iz ova dva braka Ranko Tekelija je imao sinove Jovana, Dimitrija,⁵ Petra,⁶ Pavla⁷ i Lazara.⁸

Dakle, od Ranka Tekelije (Savin deda) potiče i budući otac Save Tekelije — Jovan Tekelija koji je rođen u Aradu 1714. godine. Učestvovao je u dva rata: Austro-turskom (1737—1739) i Ratu za austrijsko nasleđe (1741—1748), ali u vojničkoj karijeri nije napredovao, ostao je na najnižem činu: „be hadnađ iliti poručnik”.⁹

Oženio se sa četrdeset godina i to sa Martom Nenadović.¹⁰ I buduća mati Save Tekelije poticala je iz poznate porodice — bila je sinovica mitropolita Pavla Nenadovića. Porodica Nenadović¹¹ je bila stara građanska porodica iz Budima, a izborom Pavla Nenadovića (1699—1768) za mitropolita (1749) dobila je i plemstvo.¹²

Kako se u to vreme Vojna granica (1741—1751) razvojačila, to se Jovan Tekelija posvetio svome imanju tako da je skoro ceo život proveo mirno kao provincijalni, županijski plemić.

Iako plemićka, porodica Tekelija bila je tada već znatno osiromašena. Stoga njena uloga u novonastaloj pravno-političkoj situaciji nije mogla biti velika. To je sasvim sigurno osetio i Sava Tekelija mogavši samo da kroz priče oseti šta je njegova porodica nekada značila u Aradu: „Išao je gradom u kojem se još znalo za toponime: Tekelijina crkva, Tekelijin rov, Tekelijina varoš, Tekelijin trg, Tekelijin čardak, a pri tome je on nosio to prezime, bio sin roditelja obrvanih parnicama oko pustara i imovinskim potraživanjima onih pripadnika kuće koji su napustili Arad i otišli da žive u Rusiji.”¹³

⁴ *Ženidba Ranka Tekelije*, Letopis Matice srpske, 65, 1844, str. 129—136.

⁵ Zamonašio se kao monah Isaija i živio u Hodošu.

⁶ Bio general u Rusiji.

⁷ Kao barjaktar učestvovao u Ratu za austrijsko nasleđe, a po povratku iz rata je i umro.

⁸ Pukovnik i kavaljer ordena Svetog Đorđa.

⁹ Sava Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 7.

¹⁰ Iz tog vremena ostao je sačuvan njen portret urađen od nepoznatog slikara. Objavljen kod D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga II, Novi Sad 1990, str. 438.

¹¹ O porodici Nenadović pogledati kod B. Marinković: *Tragom Pavla Nenadovića — Mladeg (oko 1720—1788)*, Bibliografija, Zbornik za istoriju, br. 9, Novi Sad 1974, str. 165—169.

¹² „Plemićki list i grbovnica (ugarski) dani su u Beču 11. maja 1758. Pavlu Nenadoviću, srpsko-pravoslavnom mitropolitu i sinovima njegove braće: Pavlu Josifovu i Pavlu Mirkovu. Oba Pavla upisani su u plemstvo Sremske županije 11. septembra 1758.” V. A. Duišin — D. J. Popović: *Plemićke porodice, Vojvodina II*, Novi Sad, bez godine izdanja, str. 145.

¹³ A. Forišković: *Biografska beleška iz knjige S. Tekelija: Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 259.

Ranko Tekelija i Marta Nenadović imali su troje dece: Petra, Savu i Alojzija.

Sava Popović Tekelija rođen je u Aradu 17. VIII 1761. godine: „Tu, u susednom gradu Aradu, sedamnaestoga avgusta devetog časa noći 1761. rodi se Sava, sin Joana Tekeli, ili Tjukuli, a od matere Marte ot Nenadovič, sinovice slavnago inogda mitropolita Pavla Nenadoviča”.¹⁴

Savino školovanje je započelo u Aradu u šestoj godini. Tokom 1767. godine učio je u srpskoj školi: „Ot šest godina bivši u srbsku školu hođaše do osme, među kojim vremenom do polovine psaltira izučio...”¹⁵ Dve godine kasnije prešao je u latinsku („magistersku”) školu. Tu je učio latinski i mađarski: „U letu 1770. posle Voskrsenija, dakle devete godine poslan bi u latinsku školu”.¹⁶ Interesantno, tada u Aradu „vrlo malo Mađara bje; roditelji u domu srpski govorili”.

Jedno vreme (od 1775. godine) Sava je u Budimu „gdi poeziju da slušam. U to vreme pre se predavala poezija a posle retorika”.¹⁷ U to vreme on još uvek ne zna nemački. Dok se školovao u Budimu Sava Tekelija je živio dosta skromno kod nekog krojača kome je plaćao za kost (hranu) i stan 5 forinti. Jeo je sa kalfama, a spavao na slami preko koje je bio prebačen čaršav. Pod glavom je imao jastuk i pokrivač se ćebetom. O tome svome položaju i svemu onim što se odricao navodi: „Kako je to meni bilo ot meke kod kuće postelje na slamu spasti i mesto svilenoga jorgana s ćebetom se pokrivati i gledati da druga deca više jela jedu; kome kod doma mati svake slasti davala.”¹⁸

Za dalje školovanje roditelji nisu imali volje: „Roditelji moji, a osoblivo mati, nisu me hoteli dalje šiljati u školu, no ženiti hoteli. Obače ja videvši sveta i poznavši šta trebue čoveku za dalje vobobraženije i dalje doći, to ja sam voljbio nauke i hoteo sam učiti. Dakle, ne ostalo drugo no najmiti kola prosta i kradom pobeći”.¹⁹ Uz neku sitnu uštedu („ja svagda dobri gazda imao sam malo dukata”) uspeo je da dođe do Beča.

Na ovome mestu trebalo bi skrenuti pažnju na upornost koju je Sava Tekelija pokazivao u nameri da nastavi školovanje. Ta će ga osobina krasi i kasnije. Šta je bilo uzrok tome, tim više što su se roditelji toliko tome opirali?

Već je govoreno da je po celom Aradu Sava mogao da se uveri koliko su Tekelije bile nekada značajne, a u kakvom su siromašnom stanju bile sada to je i osetio. Sam otac i majka bili su veoma neuki tako da je sve to bilo delimično uzrokom i silnih parnica koje je otac imao. Čini se

¹⁴ Sava Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 7/8.

¹⁵ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 11.

¹⁶ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 20.

¹⁷ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 25.

¹⁸ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 25.

¹⁹ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 29.

da je Sava Tekelija zbog toga osećao neki stid, a to će se naročito osetiti kada još kao dečak bude imao priliku da lično upozna cara Josifa II.

Tokom 1770. godine car Josif II je obilazio Ugarsku i tom prilikom prošao kroz Arad. Kada je na aradskoj crkvi video orla upitao je kakva je to crkva i tada su mu odgovorili da je to Tekelijina crkva. Na to se car zainteresovao za porodicu Tekelija i priupitao da li još postoji neko od njih. Kada je dočuo da još postoji jedna porodica (porodica Save Tekelije) zatražio je da ih vidi. „I mi, tj. otac, mati, sestra, brat i ja dovedeni bili pred njega: on nas osmotravao ot nogu do glave, no poneže ni roditelji naši drugi jezik nismo znali krome srbski i vlaški koje car nije znao, i tako posle četvert ili malo više čas nas posmotrivši otpusti.”²⁰

Dakle, susret cara i Tekelija prošao je veoma slabo. Kako niko od Tekelija nije znao nemački ili francuski, ili neki drugi jezik, osim srpskog i vlaškog, to je razgovor bio nemoguć. Tu je Sava Tekelija jasno osetio da nedostatak obrazovanja za Srbe u drugoj državi znači nemogućnost bilo kakvog napretka. Stoga i njegova tolika upornost.

Na ovome mestu treba reći da Sava Tekelija nije bio prvi Srbin iz plemićkih porodica koji je studirao i koji je jasno osetio šta znači u stranoj zemlji biti neobrazovan. Pre njega studirali su Jovan Čarnojević, braća Rašković i Stevan Stratimirović.²¹

Jovan Čarnojević je učio protestantsku gimnaziju u Đuru. O svome trošku školovao ga je mitropolit Mojsije Petrović imajući nameru da Jovan dobro izučii latinski i nemački pa da ga onda uzme za sekretara.

Braća Raškovića su imala nešto drugačiji put. Njihov otac Aleksandar,²² sin poznatog pukovnika Atanasija Raškovića,²³ živeo je u Mitrovici i imao dva sina — Mojsija i Dimitrija. Obojicu je primio da školuje mitropolit Pavle Nenadović. Nakon smrti mitropolita Nenadovića njihovo školovanje je nastavio (verovatno iz zahvalnosti prema svome dobrotvoru patrijarhu Arseniju IV) mitropolit Jovan Đorđević. Braća su studirala u Lajpcigu 1770/1. godine, a kasnije je Mojsije prešao u Beč.

O školovanju Stevana Stratimirovića (poznatog mitropolita) malo se zna. Osnovnu školu je završio u Kulpinu i Begeču, a onda je nastavio školovanje u Novom Sadu, Segedinu i Vacu. Filozofiju i prava učio je u Budimu i Beču. Zamonašio se 1784. godine.

Ovde treba spomenuti i školovanje Marte Prodanović. Sticajem prilika stanovala je u Beču kod svoje rođake i tu je naučila strane jezike. Kao veoma kulturna i iz dvoru bliske porodice to je imala prilike da bude pri-

²⁰ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 22.

²¹ Ovde će biti samo površno prikazano školovanje navedenih srpskih plemića. Detaljnije o tome pogledati u knjigu *Vojvodina II*, Novi Sad, bez godine izdanja, str. 128 i dalje.

²² O njemu je pisao D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga II, Novi Sad 1990, str. 177 i dalje.

²³ O njemu je pisao D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga II, Novi Sad 1990, str. 173 i dalje.

mljena u audijenciju kod carice Marije Terezije. Kasnije se udala (1780. godine) za nekog poljskog plemića pa joj se gubi trag.

Kada je završio gimnaziju Sava Tekelija se opredelio za vojnički poziv pa je zato 1780. godine otišao u Beč želeći da se upiše na inženjerijsku akademiju. No, tu je odbijen jer je bio prestareo za takvu vrstu škole: „da sam veće velik i ne može me primiti...”

Sledeće dve godine provodi u Beču. Odlazi na univerzitet i sluša razna predavanja, između ostalog naučio je francuski, italijanski i španski, kao i da svira flautu. Već tada njegova materijalna situacija je mnogo bolja tako da ima i svoga lakeja.

Nakon dve godine provedenih u Beču vraća se u Arad kod roditelja gde su ga roditelji „s velikom radosti primili”. No, tu su ga čekali opet isti problemi. On je želeo da se dalje školuje dok su roditelji (naročito majka) želeli da ga ožene: „Obače matere moje želja opet bila da ostanem i da se ženim, no ja ino imao u glavi: i hotja nerado no znajušti da se ja ne mogu privoliti dokle nauke ne sveršim doma ostati, i tako me puste ići u Budim gdi je universitet bio i dadu mi na trošak”.²⁴

Od 1782. godine Sava Tekelija je u Budimu gde studira pravo. Tu je bio jedan od najboljih studenata tako da se neskriveno hvali kako su mu zbog toga profesori dopuštali mnogo toga što se inače nije dozvoljavalo studentima („profesori nas milovali i dopuštali mnogo što po propisu ne bi bilo dozvoljeno”). Između ostalog odlazio je na balove a i druga su „uveselenija činili”, a na kraju je zbog toga od studenata medicine bio i tužen magistratu.

Tokom 1786. godine Sava Tekelija diplomira na pravu. Završetak školovanja sastojao se iz polaganja tri ispita. Prvi ispit je bio iz „jure, nature, gentium publico universali”. Drugi ispit je bio iz „Pandekta”, a nakon polaganja trećeg ispita dobija dozvolu da može polagati i doktorat.

Dana 26. maja 1786. godine Tekelija je odbranio svoju doktorsku disertaciju. Ona je nosila naslov *Dissertatio de causa et fine Civitatis unacum Positionibus ex universali iure, quas annuente facultate juridica etc.* Kako sam navodi ovoj odbrani je prisustvovalo mnoštvo profesora i studenata: „I tako ja meseca maja sovsem gotov popnem se na katedru prvi u novoustrojenoj sali u bivšem kurijalnom domu, gdi su se skupila mnoga gospoda a osoblivo đaci.”²⁵

Tako Sava Tekelija postaje prvi *Doctor juris* ne samo od Srba već i od Mađara koji nisu bili profesori: „i tako ja dobijem Diplomu doctoralnu i postanem prvi Doctor juris ne samo ot Srbalja, no i ot Madžara koji nisu bili profesori”.²⁶

²⁴ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 32.

²⁵ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 38.

²⁶ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 38.

Skoro odmah nakon položenog doktorata Sava Tekelija odlazi u Rusiju (1787). Tu ostaje do 1789. godine kada se vraća u Arad kod roditelja.²⁷

Sava Tekelija je veoma brzo došao do znatnih državičkih funkcija. Već 1790. godine on je vicensar Čanadske varmeđe (županije). Kao takav došao je i na Temišvarski sabor.

Tokom 1790. godine u Temišvaru je održan čuveni Sabor (te je godine umro i car Josif II). Na tome Saboru Srbi su odlučivali da li će u Ugarskoj da dobiju zakoniti položaj kao narod (*legalis*) ili će ostati pod carskom zaštitom u nesigurnom privilegovanom položaju (*privilegialis*). Upravo na ovom Saboru Sava Tekelija održaće svoj govor kojim će ući u istoriju. On sam se odlučio za prvu soluciju. Ipak, nije bio usijana glava tako da je ustao protiv predloga da Srbi traže posebnu teritoriju i autonomiju, jer bi to, kako je rekao, bila „država u državi” (*statuum in statu*) i predstavljala bi „političkog monstruma” štetnog po Ugarsku i nekorisnog za Srbe. Veoma je interesantan njegov navod da su narodnocrkvene privilegije upropastile Srbe u Ugarskoj, te da su prava koja daju ugarski zakoni sigurnija od carskih privilegija jer se one (privilegije) mogu stalno menjati u skladu sa carevim, a ne narodnim interesima. Zato misli da se prava iz privilegija mogu „inartikulisati” u ugarske zakone, ali samo ona koja im ne protivreče. Nije imao iluzija da Srbi u izdvojenom Banatu mogu dobiti zakonodavnu autonomiju i biti oslobođeni javnih dažbina, a osim toga plašio se da bi „na sopstvenom tlu bili podložni samovoljnoj sili”, odnosno, carskoj čudi.²⁸

Upravo ovi Tekelijini stavovi biće kasnije tumačeni kao mađaronski, a istoričari će se posvađati oko toga čije je on mišljenje iznosio — manjinsko ili većinsko. Manojlo Grbić će 1891. godine da navodi da je Tekelija istupio u ime manjine.²⁹ To će prihvatiti Aleksandar Forišковиć,³⁰ Živan Milisavac.³¹ Kasnije će se ovi tonovi ublažiti, a V. Milosavljević je kategorična da je Tekelija izneo većinsko mišljenje.³² Sam Tekelija navodi da je to bilo „mišljenje i želja većeg dela” Sabora.

Tokom 1792. godine Tekelija u Budimu prisustvuje krunisanju Franje I i postaje kavaljer ordena Zlatne nadpetice. Sledećih šest godina, zbog potreba državne službe, provešće u Beču (do 1798). Tada će dati ostavku i ostatak života provesti u Aradu.

²⁷ Iz tog vremena ostao je sačuvan njegov portret urađen od nepoznatog slikara. Objavljen kod D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga II, Novi Sad 1990, str. 438.

²⁸ O ovome govoru i ostalim dokumentima i događajima vezanim za ovaj Sabor pogledati u *Temišvarski srpski narodni sabor 1790. godine*, Arhiv za istoriju Srpske pravoslavne karlovačke mitropolije IV, 1914, 6—50.

²⁹ Manojlo Grbić: *Karlovačko vlašićanstvo — prilog istoriji Srpske pravoslavne crkve*, Karlovci 1891.

³⁰ A. Forišковиć: *Tekelije*, Novi Sad 1985.

³¹ Ž. Milisavac: *Istorija Matice srpske, I deo, 1826—1864*, Novi Sad 1986.

³² V. Milosavljević: *Sava Tekelija i srpska misao*, Beograd 1998.

U vreme Prvog srpskog ustanka Sava Tekelija se obraća jednim pismom („memoar“ od 13. juna 1804. godine) Napoleonu Bonaparti. U to vreme Napoleon je već bio osvojio Dalmaciju i jedan deo Hrvatske pa je to Tekeliji dalo ideju da predloži Napoleonu da ovaj osnuje Ilirsko kraljevstvo. Želeći ga pridobiti Tekelija navodi da postoji opasnost da Rusija prodre prema Srbiji, a da bi se to zaustavilo bilo bi najbolje da evropske države pruže pomoć srpskoj naciji. Tako navodi: „Obavezni smo da zbog ravnoteže u Evropi, zbog sigurnosti sopstvene nezavisnosti, jednom takvom narodu damo uvaženi položaj, uspešnu postojanost, da ga ojačamo i pošaljemo mu potrebnu podršku da se održi njegovo postojanje. Jedan takav zid će biti jači od svih trupa i kabinetskih intriga. Jedna takva nacija organizovana na principima ljudske slobode, zasnovana na pravima građana moći će da kaže Rusima, ako dođu da ih potčine: Zar vi dolazite da mučite svoju braću koja su iste religije, zar hoćete da stavite tiranske okove svojoj slobodnoj braći, da nas podvrgnete varvarskom žezlu da bi ste prodavali našu decu na vašarima, kao što su sa vama postupali”.³³

Napoleon na ovo pismo nije ni odgovorio i pomalo razočaran Sava Tekelija slično pismo šalje 1805. godine i austrijskom caru. Sada iznosi tezu da se balkanski Sloveni od Rusije mogu odbiti samo ako se omogući osnivanje srpskog carstva kojem bi kasnije svi gravitirali. Naravno, i ovaj pokušaj nije doneo rezultat.

Još će dva puta ići u Rusiju (1811. i 1816. godine), ali će to biti putovanja poslovnog karaktera. Tek 1813. godine se ženi Amalijom plemenitom Bezeg. Taj će brak trajati tek mesec dana, ali će zato brakorazvodna parnica da traje skoro deset godina (1821—1830).

Ono zbog čega je Sava Tekelija bio posebno upamćen i hvaljen biće tzv. „Tekelijanum” i još nekoliko zadužbina koje je ostavio. I ovde treba reći da je pre njega još Srba pravilo zadužbine, a najkrupnije su svakako one Dimitrija Anastasijevića-Sabova i Save Vukovića od Bereksova.

U ovim Tekelijinim zaveštanjima veliku ulogu odigraće T. Pavlović. Njega će Tekelija da upozna u advokatskoj kancelariji Mihaila Vitkovića.³⁴

Još od 1806. godine Sava Tekelija je razmišljao o tome kako svome narodu da pomogne u kulturnom razvijanju. Ostalo je sačuvano jedno njegovo pismo iz 1806. godine gde on svome bratu Petru objašnjava „kako je naumio da se ne ženi nego da svoje imanje stavi na stipendije”. Za Petra je to bila besmislica pa mu tako i odgovara predlažući Savi da se ostavi takvog „budalastog plana”. No, Sava tokom 1810. godine saziva kod sebe dvanaest bogatih Srba iz Arada. Tu im predlaže da osnuju jedan fond koji bi služio za finansiranje školovanja mladih Srba studenata. Tako

³³ Tekst celokupnog pisma objavljen kod S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 131—147.

³⁴ O tome sa mnogo detalja pogledati kod Ž. Milisavac: *Istorija Matice srpske, I deo*, Novi Sad 1986, str. 365 i dalje.

je ovaj fond i formiran. On je tada isticao da je „nepristojno čoveku samo za sebe se starati”, i da se „bez nauka niko boljemu i većemu dobru nadati ne može”.

Interesantno je da je Sava Tekelija izradio čitav plan o tome koliko bi koji građanin mogao da uplati za fond. Kako je dobro poznao njihovo materijalno stanje to mu nešto tako nije bilo teško: „Neće, mislim, ni jednoga koji još vredan Srbliinom se nazvati, ni tanka njegova sermija ni prezirajemo srebroljublje uderžati, da po mogućstvu svome čast jednu dobitka ot imjenija svoga ne bi opredjelio na obučenje svakoga, pa i svoga deteta”.

Njegova je imovina bila zaista veoma velika, a Jovan Subotić je procenjuje na 400.000 srebrnih forinti.³⁵ Stoga on 1838. godine osniva svoju najveću zadužbinu koja će biti nazvana „Tekelijanum”. Dana 21. avgusta 1838. godine svojim „osnovatelnim pismom” u Pešti osniva ovu zadužbinu. Osnovu zadužbine čine 100.000 forinti, dve kuće u Pešti, tri kuće u Aradu i 28 jutara zemlje. Svrha ove zadužbine je bila da „u njemu zevedenje uvedem za uboge učenike Srbije”.³⁶

Upravo će u Pešti kupiti Tekelija jednu kuću (u Vackoj ulici) koja je veoma blizu Univerziteta i srpske pravoslavne crkve i tu će se urediti smeštaj siromašnih studenata. Kako sam navodi: „U Pešti kao sredini nauka osnovati želim, na koji konac kupio sam dom briz crkve i Univerziteta, gdi da dvanaest učenika prihodjašti u Peštu učiti se dobiju obitalište i sto f. a. v. za propitanije, zasad a posle će se dalje urediti. To metem pod nadziranije Matice srpske kojoj tože dajem za nadziratelja obitalište tri sobe: jednu za biblioteku, jednu za Panteon ili za držanje zasedanija, jednu za učenike; tri za mene i moju familiju; dole jednu veliku za tipografiju i dve ostaju za magazine.”³⁷

Njegovi pitomci su ovoj zgradi imali smeštaj, materijalnu pomoć za nabavku knjiga, plaćanje ispitnih taksi, itd. U samome početku tu će biti 12 pitomaca, kasnije 18.

O tome je Milovuk pisao Vuku Karadžiću: „Sada u nedelju je G. Sava Tukulija s našim obštestvom svršijo, da našu obštine kuću iznova sazi-da na kat o svome trošku, s tim uslovijem: da budu u njoj 3 sobe za 12 đaka, koje će on s stipendijom snabdeti, i 3 sobe i kuhinja sa učrednika, i 1 sala za Biblioteku i za skupljanje Matice, koje smo mi odobrili, i tako nam je taki položio f. 15 w.w., a ostali će trošak dati kasnije. Kuća mora od sad godina dana gotova biti”.³⁸

Kako je izgledao taj zavod navodi D. Popović: „Na spratu zgrade, sa dvorišne strane, nalazila se jedna velika dvorana koja je bila određena za boravak učenika, a prostorija do ove služila je za biblioteku. Treću veću

³⁵ J. Subotić: *Život Save Tekelije*, Budim 1861, str. 62.

³⁶ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 210.

³⁷ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 220.

³⁸ Ž. Milisavac: *Istorija Matice srpske, I deo*, Novi Sad 1986, str. 369.

sobu Tekelija je odredio za Maticu, da u njoj „zasjedanje svoje držati može”. Tri sobe, izgleda, bile su određene za stan urednika *Letopisa*. I za sebe je rezervisao jednu sobu, u kojoj bi boravio kada bi dolazio u Peštu. U prizemlju, ispod dvorane pitomaca, nalazila se štamparija.”³⁹

Dok je bio živ Sava Tekelija je vodio brigu o ovome zavodu, a nakon njegove smrti to preuzima Matica srpska. Do 1878. godine tuda je prošlo 179 studenata, a od te godine do Prvog svetskog rata još 167 studenata.

Ova će zgrada stajati sve do 1906. godine i tada će biti sagrađena nova.

Godine 1826. osnovana je Matica srpska. Svoje cvetno doba doživljava kada za njenog predsednika dođe Sava Tekelija 1839. godine. On je te iste godine sa Maticom spojio svoje „zavedenije” (fondaciju za školovanje srpskih mladića — graničara). Iste te godine pokloniće Matici srpskoj veći broj knjiga, a kasnije će snositi kompletan trošak štampanja knjige Lukijana Mušickog.

Par godina kasnije (1841) Tekelija formira i svoj fond sa ulogom od 100.000 forinti kojim pomaže školovanje Srba na Vojnoj akademiji u Beču kao i Peštansku: „Ostavljam sto hiljada f. u srebru ot koga interesa da oma posle odobrenija carevog dva deteta naši oficira, vospitavam u Bečkoj indžilir akademiji, a dva u peštanskoj Ludovicejnoj.”⁴⁰ U svojoj biografiji on sa dosta gorčine spominje nemar sa kojim se odnosilo prema jednom takvom daru. „Da je ko u Rosiji fundatiu taku učinio, iz koje će se vremenom do sto kadeta, vladika, seminarijum i parosi sto sadržavati, to bi fundatoru najmanje Ane ili Vladimira orden vtore klase dali, a ovde Srbliju ništa.”⁴¹

O Tekelijinom trudu da njegovi pitomci imaju sve potrebe postoji jedna zgodna anegdota koju je prepričao Jovan Đorđević: „Tu je fundaciju s takvom voljom osnovao i njome upravljao, da je sve sam nabavljao, što je za pitomce trebalo; sam je i slamnjače pitomačke slamom punio i prošivao — a onda mu je bilo blizu 80 godina”. Dosta godina kasnije još jedan pitomac ove Akademije — Veljko Petrović ispričaće još jednu priču: „Još u vreme moga tekelijanumskog đakovanja pamtilo se da je osamdesetgodišnji starac svojeručno zaključavao uveče kapiju, pa pred leganje nadgledao da li su mu svi na broju, za knjigom ili u postelji. No, često je morao da menja brave i ključeve. Đaci su kradom bežali i terevenčili, a on se viđao s fenjerom u ruci kako ih traži po poznatim okolnim mehanama. Čak su mu, po povratku, pitomci pevali pod prozorom uz tambure i razbijali vinske čaše o vrata. Dobri starac gundao je, grdio, sovjetovala — i praštao ludoj mladosti”.

³⁹ D. Popović: *Srbi u Vojvodini*, knjiga III, Novi Sad 1990, str. 162.

⁴⁰ S. Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 219.

⁴¹ Sava Tekelija: *Opisanije života moga*, Beograd 1989, str. 236.

Save Tekelije prisećao se i Jovan Subotić. Opisao ga je kada je ovaj (Tekelija) imao preko 70 godina: „Ja sam ga poznao kad je stupio u osmu desetinu svoga veka. Visok, malo pognut stari gospodin, sa osobito finom, belom i rumenom kožom na obrazu, a sedim, retkim, finim vlasima na glavi. Obično je išao u hlače u čizmama, a frak jedne boje sa istima, ugasito modre. Pred smrt njegovu razidu se svi drugi koji su oko njega bili, iz Pešte, i tako ja dobijem nalog da budem sa starim gospodinom kad ruča, da nije sam, i da se s kim zabavi.”⁴²

Sava Tekelija je umro 21. septembra 1842. godine u Aradu. Upravo sa Savom Tekelijom ugasila se porodica Tekelija tako da navod u *Enciklopedijskom rečniku* Jefrona i Brokhauza nije tačan: „Tekelije, plemićka porodica srpskog porekla koja se ranije potpisivala Popović-Tekelija. Porodica se po muškoj liniji ugasila 1810, a njihovo porodično ime, odnosno prezime preuzela je plemićka kuća Kurakina.”⁴³

Sasvim je izvesno da je Sava Tekelija, kao i većina Srba toga vremena, svoje poglede izgradio pod uticajem ideja doba prosvetljenosti. To je vreme racionalizma kada se ističe svemoć razuma i znanja. Po učenjima filozofa toga vremena čoveka čeka sretna budućnost jedino pod uslovom da se što više ulaže u prosvetu, ukoliko svet uspe da se naoruža znanjem dostići će apsolutnu sreću.

Upravo u skladu sa time Tekelija je 1798. godine odštampao u Budimu knjigu pod naslovom *Jednoga Aradjanina načertanije za obučeniye serbske djece u Aradu urjediti imjejušča obščestvu podnesenoj* u kojoj upozorava Srbe na potrebu vaspitanja, ali istovremeno pokušavajući Srbe u Aradu da podstakne da osnuju fond iz kojeg će deliti stipendije srpskim đacima. „Neznanje je koren i izvor svakoga zla”, navodi on. Od neznanja je još gora zabluda i rdavo poznavanje stvari, zbog čega je bolje ništa ne znati nego krivo znati: „Samo je pravo znanje kadro da istrebi ta dva glavna i najjača neprijatelja čoveku; neznanje i zabludu, pomešanu sujeverjem i gordošću. Samo znanje može da bude lek ljudskim ranama i da sačuva ljude od rdavoga stanja. Samo znanje je svetlost istine, koja prosvetljuje čoveka”.

Kako nadalje navodi, nauke sve mogu postići što je potrebno za našu sreću, čemu je dokaz to, što su one dosad uvek predupredile opštu i ličnu opasnost, čak, i ceo narod koji je blizu propasti može se uz pomoć nauke ponovo podići.

Tekelija od svih nauka koje srpski mladići treba da uče nekako najviše pažnje obraća na jezike. Prednost daje francuskom jeziku, dok je nemački po njemu od drugostepene važnosti. Shodno tome predviđa da oni učenici koji uče francuski jezik dobijaju na ime stipendije još dodatnih 6 dukata: „Nek niko ne misli, da sam ja imao osobljivu pričinu izabrati

⁴² J. Subotić: *Život Dra Jovana Subotića (Avtobiografija), Drugi deo: Proleće*, Novi Sad 1902, str. 77.

⁴³ A. Forišković: *Tekelije*, Novi Sad 1985, str. 314.

francuski jezik, na kojega učenje osobljivo se 6 dukata opredjeljuje. Nje- ga je svijet izabrao bez svakoga moga sojuza; po celim svijetu se skoro go- vori u građanskom društvu i u svakom skoro sastanku tako, da je u lju- di to mnijenje, da koji ne govori francuski nije čovek ot učtivago svijeta. Ako vremenom drugij jezik bude (što se veli u modi), to će se na učenje ovoga ti 6 dukata opredjeliti.”

I na kraju jedno veoma interesantno Tekelijino razmišljanje. On tvr- di da svaki mladić treba da uči onu nauku koja će mu trebati u životu. No, odlazi i dalje pa zahteva da svako, pored škole koju uči, izuči još i neki zanat: „Svako, dakle, dete, pokraj drugih nauka, i zanat mora učiti koji će mu prepitanje dati u slučaju ako bi nesrećan bio, da ot umni nau- ka užitak imati ne može.... Nek niko ne misli djetetu koje knjigu uči, da je sramota i ne pristoji zanat znati i da na to dospjeti ne može. Dje- te koje se iz malena na to uputi, držaće za igračku koji sat sikiricom kod kolara deljati i čakancem kod kovača kucati, djecama se svašta mili. I tako vre- me ono, što bi se inače dje- te šetalo, karte igralo i po krčmah tancalo, obratiće na zanat, necjenjenij za čovjeka adidar. Ako primislimo da čez 15 ili 16 godina što dete ide u školu samo po dva sata u nedelji upotrebi na zanat, videćemo da će moći toliko iskustva sebi pridobiti u izabranom zanatu, da ne samo sebi zabavku u njemu naći može nego u nuždi k za- natu kao dobrome svome prijatelju pribeći i ot njega prepitanje dobiti.”

Na kraju jedna opaska. Za nas pravnike Sava Tekelija je interesantan uglavnom kao pravnik, odnosno kao prvi srpski doktor pravnih nauka pa sam se u ovom tekstu ja uglavnom i kretao u tom okviru. Međutim, Sava Tekelija je posedovao ličnost koja se nije ograničila samo na taj, toliko uzan, segment delovanja. On je mnogo slojevitiji i složeniji, a mislim da se kroz gornji tekst to može delimično i osetiti. Peštanski list *Pešti naplo* ga je veoma plastično okarakterisao u jednom napisu od 27. novembra 1859. godine: „Ali je Sava Tekelija pripadao genijima čovečanstva. Bez obaveze prema tituli i državi, tokom svog dugogodišnjeg života bio je po- deljen između domovine i svoje nacije”. Veljko Petrović ga je stavio u isti red sa Svetim Petrom Cetinjskim, Karađorđem, Dositejem i mitropoli- tom Stratimirovićem označivši ga kao „poslednju figuru starinskog srp- skog velikaša, a, u isti čas, i prva, izrazita figura modernog našeg čo- veka”.

Srpski narod se prema Savi Tekeliji nije poneo sa dužnim poštova- njem, barem približno onome kako je on to radio. Sto godina nakon nje- govog rođenja Matica srpska je 1861. godine raspisala konkurs za njegovu biografiju. Odazvao se jedino Jovan Subotić (podžupan Sremske župani- je). Ta knjiga koja je tada izašla pod naslovom *Život Save Tekelije, bez- smrtnog blagodeljara naroda srbskog; opisao i spomenu njegovom 17. avgusta 1861. godine prilikom svetkovine njegove stogodišnjice posvetio*, Budim, 1861. godine, sa svojih ukupno 74 strane i danas predstavlja naj- iscrpniji biografski tekst o Savi Tekeliji.

Tek 1926. godine A. Ivić objavljuje zbirku arhivske građe vezanu za porodicu Popović-Tekelija, a samo ovlaš, ali i sa ostalim članovima porodice Tekelija, dodirnuo je Veljko Petrović Savu Tekeliju i to u tri maha.⁴⁴ Suviše je pretenciozan bio naslov *Sava Tekelija i njegovo doba* od S. Dedića.⁴⁵ Na dvestogodišnjicu rođenja Save Tekelije godine 1961. Nikola Radojčić se jedini setio svojim prilogom.⁴⁶ Odlična knjiga A. Foriškovića *Tekelije* (Novi Sad 1985) kompletnu pažnju obraća na one pripadnike porodice Tekelije koji prethode Savi Tekeliji, a on se tek spominje fragmentarno. Nešto je detaljniji opis Ž. Milisavca, ali i to je tek u okviru glavne teme (Matice srpske).⁴⁷

Tekstova koji govore tek fragmentarno o Savi Tekeliji, odnosno u kojima se opisuju pojedine epizode njegovog života i delatnosti, ima mnogo i teško ih je nabrojati.⁴⁸

Svakako najvažnija knjiga su njegovi *Memoari* koji su objavljeni u nekoliko navrata.

To bi bilo uglavnom sve. Da li će se nešto promeniti u narednim godinama?

⁴⁴ V. Petrović: *Sava Tekelija* (Vremena i događaji), Sabrana dela, knjiga II, Novi Sad 1954, str. 194—205; — *Stogodišnji dom Save Tekelije* (Vremena i događaji), Sabrana dela, knjiga II, Novi Sad 1954, str. 206—214; — *Sava Tekelija i Tekelijanum* (Vremena i događaji), Sabrana dela, knjiga II, Novi Sad 1954, str. 215—222.

⁴⁵ S. Dedić: *Sava Tekelija i njegovo doba*, Godišnjak Matice srpske, Kalendar za prestupnu 1940. godinu, Novi Sad 1939, str. 31—48.

⁴⁶ N. Radojčić: *Sava Tekelija — O dvestogodišnjici rođenja*, Istorijski časopis, knjiga XII—XIII, godina 1961—1962, Beograd 1963, str. 1—12.

⁴⁷ Ž. Milisavac: *Istorija Matice srpske*, I deo, Novi Sad 1986.

⁴⁸ Delimično ih nabroja A. Forišković, *Tekelije*, Novi Sad 1985, str. 38/39.